

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ.
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ВИПУСК XX

Рівне 2014

ББК
83 Л 43
8

Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету: Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. – Вип. XX / Ред. кол. О. Кирильчук та ін. – Рівне : РДГУ, 2014. – 153 с.

У збірнику вміщені статті, присвячені двохсотлітньому ювілею Тараса Шевченка. Матеріали збірника можуть бути використані науковцями, студентами, вчителями-словесниками.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 28.02.2014 р.)

Редакційна колегія:

доктор філологічних наук, доцент **ЗАХАРЧУК І. В.** (Рівненський державний гуманітарний університет)

доктор філологічних наук, доцент **ТОМЧУК Л. В.** (Рівненський державний гуманітарний університет)

доктор філологічних наук, професор **ПОЛЩУК Я. О.** (Київський університет ім. Б.Грінченка)

доктор філологічних наук, професор **ГНАТЮК М. І.** (Львівський національний університет ім. І.Франка)

доктор філологічних наук, професор **ГУЛЯК А. Б.** (Київський національний університет ім. Т.Шевченка)

доктор філологічних наук, професор **ІВАНИШИН П. В.** (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка)

Наукові редактори:

кандидат філологічних наук **КРУПКА М. А.**

кандидат філологічних наук **КИРИЛЬЧУК О. М.**

УДК 82 (477)

ПРОЗА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В СИСТЕМІ КРИТИЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

У статті описуються основні рецептивні моделі прозового доробку Тараса Шевченка, з'ясовується історія дослідження прози, аналізуються основоположні критичні праці та вказуються перспективні напрями літературознавства.

Ключові слова: шевченкознавство, рецепція, критика, проза, творчість.

This paper describes the basic model receptive prose works of Taras Shevchenko turns history research literature, critical analysis of fundamental labor and indicate promising directions for literature.

Key words: Shevchenko studies, reception, criticism, prose, art.

У книзі «Шевченко, якого не знаємо» Г. Грабович зауважив особливе місце письменника в національному соціокультурному просторі: «Самозрозуміло, що для українського читача все, що торкається Шевченка, має широкі історичні та інтелектуальні розгалуження; з Шевченком ... пов'язується сам процес новітнього українського етнічного, а відтак національного самоокреслення, і тому все, що моделює його профіль, має якусь посилену вагомість» [7, 133-134].

Сьогодні актуальним видається проаналізувати основні рецептивні моделі прозового доробку Тараса Шевченка, адже до недавнього часу повісті досліджувалися лише побіжно. Іван Дзюба стверджує їх важливість для розуміння постаті Тараса Шевченка саме тепер: «Над ними – ореол Шевченка, що надає особливої авторитетності висловленим у них думкам, допомагає нам побачити духовні обсяги самого Шевченка» [9, 468]. Російськомовні повісті становлять важливу складову цілісної парадигми авторської художньої структури і дозволяють увиразнити найголовніші естетично-філософські пошуки письменника. Л. Генералюк резонно наголошує цілісність художньої індивідуальності митця, адже «не існує окремо картин світу Шевченка-поета, Шевченка-прозаїка і окремо Шевченка-художника» [4, 515], тому ставимо собі за мету підсумувати основні напрями дослідження прози Тараса Шевченка та окреслити подальші перспективи шевченкознавства.

Оксана Забужко переконує, що російськомовні повісті акцентують міфологічну природу мислення Тараса Шевченка через повторення у різножанрових творах однакових словесних і смислових структур [13, 94]. Ці спостереження мають посутнє значення для поглиблення студій над творчістю Шевченка, оскільки уможливають її інтерпретацію з урахуванням новітніх літературознавчих стратегій.

Подібну методологію застосовує і Григорій Грабович. Однак він наголошує на різниці, яка існує між українською поезією і всіма іншими гранями самовиявлення Тараса Шевченка і свідчить про дуалізм його творчості, що ґрунтується на цілком відмінних інтелектуальних і емоційних формах

вираження, що врешті, на думку дослідника, реалізуються як дві творчі особистості. Григорій Грабович зауважує, що особистість, яку презентує російська проза, щоденник, листування, є «пристосованою» і має такі риси: «почуття інтелектуальної відстані, об'єктивність, раціоналізм і найважливіше – це точка зору зрілої людини» [6, 26]. Проте йому опонує О. Забужко, зазначаючи, що Шевченкові російські повісті, щоденник, драми являють собою специфічний авторський коментар до власне-«Кобзаря», крос-жанрове і крос-лінгвістичне «тіньове» його продовження [13, 41], а ситуацію роздвоєності авторського світу дослідниця пов'язує з проблемою українського дуалізму [13, 47-49]. Такі спостереження накреслюють перспективи літературознавчої інтерпретації з урахуванням соціально-історичної парадигми.

У книзі Наталії Сьомак «Тема гендерного насильства у творчості Т. Г. Шевченка» на основі феміністичної методології увиразнюється гендерна множинність ідентичностей письменника. Дослідниця зауважує, що в його поезії відчувається тяжіння до андрогінності, тоді як в прозі однозначно домінує маскулінна ідентифікація. «Тарас Шевченко-повістяр переважно ідентифікує себе як носія чоловічої статі, декларує патріархальні соціально-культурні уявлення, репрезентує маскулінні пріоритети, відмежовується від фемінності, відводячи їй місце пасивного об'єкта поряд з активною цивілізаційною, прогресуючою маскулінністю» [21, 108]. Оскільки в українському шевченкознавстві в такому ракурсі питання не розглядалося, то робота цікава нетрадиційним підходом.

До дискусії долучається Юрій Барабаш, який у порівняльній студії «“Коли забуду тебе, Єрусалиме”. Гоголь і Шевченко» роздумує над проблемою дуалізму. Він доходить висновку, що співіснування з імперією змушує особистість, яка прагне зберегти свою національну ідентичність, виробляти систему етнозахисту. Дослідник пропонує щодо Тараса Шевченка вести мову про рольові настанови, які функціонують як засіб етнозахисту, проте, на відміну від дуалізму, вони не деформують духовної генетики, національної органіки індивіда [1, 331]. Як доказ своєї тези він, поміж іншого, наводить факт замаскованого авторства повістей. Ця книга цінна оригінальним баченням актуальної проблеми.

У ситуації несвободи і самотності Т. Шевченко розпочинає гру в «двох Кобзарів» (Оксана Забужко). Вона означається креативним підходом до моделювання біографії міфічного прозаїка-початківця К. Дармограя. У листі до М. Осипова від 20 травня Тарас Шевченко з позицій стороннього оцінює прозу Дармограя, зауважуючи, що «Княгиня» – «один из первых его ученических этюдов. Попишет еще годок-другой, даст Бог, этот не недостаток уничтожится /.../ Прислал он мне еще один рассказ, под названием «Варнак». Этот уже, кажется, немного круглее, но все-таки заметен тот же не недостаток» [24, 105-106], і описує життєву невлаштованість автора: «Кроме меня у него совершенно никого нет, к кому бы он мог обратиться. Он, что называется, круглый сирота /.../ Он беднее меня» [24, 105-106]. Богдан Рубчак, аналізуючи творчу індивідуальність Шевченка, вдається до символіки масок, які, на його думку, приміряє письменник у різних життєвих ситуаціях і художніх текстах. Однак,

«ця маска таки дуже нещільна, – стверджує дослідник. – Під нею весь час нуртує її заперечення: вічний емігрант, який ціле життя на щось чекає, бо ж джерело потоку його життя деінде» [20, 85]. Кобзар Дармограй – містифікація Шевченка, яка відображає символічне розщеплення постаті митця на поета та прозаїка. О. Забужко з цього приводу зауважує, що Кобзар Дармограй – у Шевченковому міфі головна і символічна персоніфікація українсько-російського діалогу культур, призначена для того, щоб переспівувати російською мовно-культурну традицію Кобзаря автентичного – ліричного героя української поезії [13, 94-95]. Погляди дослідниці демонструють продуктивність новітніх літературознавчих технологій.

Сьогоднішнє шевченкознавство активно обговорює причини звернення поета до прозового жанру та факт написання творів російською мовою.

Повісті були видані окремою книгою у 1888 році. Долю творів емоційно окреслив Сергій Єфремов: «Блискуче слово поета Шевченка вбило скромні спроби Кобзаря Дармограя ... І найближчі до Шевченка люди, а за ними й широка публіка раз назавжди були вирішили, що ця частина, твори писані російською мовою, не варта славного ймення свого автора, а тому й на якусь пильнішу увагу не заслуговує» [12, 199]. Йдеться про негативні відгуки двох відомих письменників: Пантелеймона Куліша та Сергея Аксакова. Український культурний діяч критично зазначив: «Про московські ж повісті скажу, що зневажиш ти їми себе перед світом, да й більш нічого. Щоб писать тобі по-московськи, треба жити між московськими писателями і багато дечого набратися [17]. Подібно відгукнувся і знаний російський письменник С.Аксаков: «Я обещал Вам откровенно сказать свое мнение об этом Вашем произведении. Исполняю мое обещание: я не советую Вам печатать эту повесть. Она несравненно ниже Вашего огромного стихотворного таланта» [17]. На основі детального аналізу повісті «Художник» Юрій Барабаш спростовує поширене твердження про недостатню майстерність Шевченка-прозаїка. Він відзначає, що автобіографічна оповідь виявляється не монологічною, а являє собою плетиво з різних оповідних прийомів, ракурсів, точок зору; складною є й часова структура твору, адже розповідь розгортається в кількох хронологічних координатах; врешті оповідь нагадує своєрідні мемуарні записи [1, 305-306]. Подібні думки висловлює О. Боронь у статті «Композиція повістей Тараса Шевченка» [3]. Отже, продуктивне поєднання здобутків традиційного літературознавства та новітньої методології дозволило дослідникам переосмислити упереджене ставлення критиків до мистецької вартості російськомовних повістей.

Рукописи повістей пройшли складний шлях до читача, який детально аналізує Сергій Єфремов у статті «Спадщина Кобзаря Дармограя» [12, 198-213]. Він також оприлюднює власне бачення причин звернення Тараса Шевченка до жанру прози. Критик пов'язує це із політичними заборонами, через які єдина можливість писати співвідносилась із переходом на російську мову, що однозначно було для Шевченка вимушеним кроком і призводило до морального дискомфорту: «російське писання було для Шевченка супутником злиднів, психічної депресії ознакою й покажчиком...» [12, 202].

Проте Ю. Барабаш бачить проблему дещо ширше. Він вважає, що для Тараса Шевченка вкрай важливо було надрукувати повісті. «Після такої тривалої й трагічної відсутності поет прагнув будь-що вирватися з темряви на світло, сподівався воскреснути з літературного небуття і ... повернути собі статус професійного, прилюдного, а не «захаяльного», літератора, статус, який він як автор «Кобзаря» й «Гайдамаків» уже мав до арешту, він хотів знову ввійти до столичного мистецького середовища – практично достоту російськомовного» [1, 251-252]. Таким чином дослідник розглядає конкретний факт не автономно, а в контексті життєвих обставин.

На автобіографічній складовій прози наголошує Григорій Грабович, зазначаючи, що на засланні «відбувається особливе зближення його літературного, автобіографічного зображення з об'єктивною фактурою його життя, що є певною закономірністю, чимось samozрозумілим в екстремальних обставинах» [7, 273]. Микола Зеров також зауважує, що повісті цікаві як матеріал до пізнання письменника в найтяжчі роки його вигнання [14, 179]. У цьому ж руслі коментує мотиви Шевченка-повістяря Іван Дзюба: «Він хоче поділитися з читачем масою історій людського життя, своїм пережитим і уявленим, своїми спостереженнями над людською природою, роздумами над загадками людського серця та вічним протистоянням добра і зла» [9, 467].

Діаспорний дослідник В. Доманицький демонструє, на нашу думку, приклад заангажованого літературознавства, висувачи ідею, що Шевченко свідомо писав по-російськомu, бо «мав за мету перевиховати росіян» [11, 67]. Радянське літературознавство подібно трактує просвітительську функцію як визначальний мотиватор письменника: вчити і виховувати читача [15, 8]. На прикладі дослідження Ю. Івакіна можна простежити всі тогочасні ключові моделі рецепції прози Т. Шевченка. Акцентуючи на вагомій історико-літературній, пізнавальній і художній цінності повістей, він визначає такі причини звернення митця до жанру прози: внаслідок тиску цензури змушений був залишити поезію; прагнув спробувати свої сили у новому жанрі та не втрачати зв'язків із читачем; планував опублікуватися у російськомu журналі. Водночас дослідник наголошує на важливості реалізації у російськомuній прозі просвітительської та автобіографічної стратегій [15, 8].

Проблемі неадекватної рецепції творчості Тараса Шевченка і спростуванню заідеологізованих поглядів присвячена праця Василя Барки [2].

Іван Франко у статті «Наймичка Т. Г. Шевченка» [23] використав порівняльний метод і окреслив типологічні збіги та відмінності різножанрових творів на одну тему. Його пошуки продовжили Б. Навроцький [18] та Л. Кодацька [16], проте ці розвідки не можуть сприйматися однозначно у силу соціологічного підходу. Компаративний інструментарій видається сьогодні актуальним для шевченкознавства. Порівняльно-типологічний метод, використаний у роботах Ю. Барабаша [1] та Л. Плюща [19], дозволяє розглядати прозу Тараса Шевченка як складову літературної традиції. Зокрема Л. Плющ наголошує на важливості російськомuних повістей для розуміння творчості письменника, адже вони «дають можливість розкрити коло асоціацій, мотивів, функцій, атрибутів... Без контролю такого типу всяка інтерпретація тієї

чи тієї структури культури сумнівна й погрожує перетворенням на мітологію самого аналітика» [19, 112].

На сучасному етапі літературознавство розвивається у рамках новітньої методології, зокрема праці Григорія Грабовича [6; 7], Оксани Забужко [13], Леоніда Плюща [19], Богдана Рубчака [20] презентують філософсько-антропологічний підхід. Останніми роками помітні також спроби по-новому проаналізувати творчість Тараса Шевченка у традиційному історико-літературному ракурсі (дисертаційні роботи С.Гетьман [5], Н.Грицюти [8], Н.Демчук [10], В.Терещенко [22]).

Сучасне шевченкознавство трактує прозову спадщину як явище, що доповнює традиційне уявлення про Тараса Шевченка, спростовує історико-літературні стереотипи та розширює горизонти читацького сприйняття його творчості.

Джерела:

1. Барабаш Ю. «Коли забуду тебе, Єрусалиме». Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії / Ю. Барабаш. – Харків : Акта, 2001. – 373 с.
2. Барка В. Правда Кобзаря / В. Барка. – Рівне, 2002. – 319 с.
3. Боронь О. Композиція повістей Тараса Шевченка / О. Боронь // Слово і час. – 2013. – №3. – С. 25-33.
4. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва / Л. Генералюк. – К. : Наукова думка, 2008. – 544 с.
5. Гетьман С. Просвітницький ідеал людини та його образна інтерпретація у повістях Шевченка: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2003. – 19 с.
6. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабович ; друге випр. і автор. вид. – К. : Критика, 1998. – 206 с.
7. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо / Г. Грабович. – К.: Критика, 2000. – 317 с.
8. Грицюта Н. Проза Т.Шевченка в контексті розвитку європейського роману виховання: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 1993. – 20 с.
9. Дзюба І. Тарас Шевченко: життя і творчість / І. Дзюба ; 2-е вид., доопр. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.
10. Демчук Н. Художній світ прози Т. Шевченка (проблема психологічного аналізу): Автореф. дис... канд. філол. наук. – Львів, 1999. – 19 с.
11. Доманицький В. Тарас Шевченко (синтетично-націологічні студії його життя й творчості) / В. Доманицький. – Чікаго, 1961. – 116 с.
12. Єфремов С. Спадщина Кобзаря Дармограя / С. Єфремов // Єфремов С. Вибране: Статті. Наук. розвідки. Моногр. ; Упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. – К. : Наукова думка, 2002. – С. 198-213.
13. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко ; вид. друге, випр. – К.: Факт, 2001. – 160 с.

14. Зеров М. Російські повісті Шевченка / М. Зеров // Зеров М. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 175-179.
15. Ивакин Ю. Повести Т. Г. Шевченко / Ю. Ивакин // Шевченко Т. Повести. – К. : Дніпро, 1986. – С. 5-22.
16. Кодацька Л. Однойменні твори Т. Г. Шевченка (Порівняльний аналіз поем і повістей «Наймичка», «Варнак», «Княжна» – «Княгиня») / Л. Кодацька. – К. : Наукова думка, 1968. – 152 с.
17. Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://litopys.org.ua/shevchenko/lystydo04.htm#r1858>.
18. Навроцький Б. Шевченко як прозаїк / Б. Навроцький // Червоний шлях. – 1925. – № 10. – С. 163-180.
19. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів / Л. Плющ ; передмова Ю. Шевельова. – К. : Факт, 2001. – 384 с.
20. Рубчак Б. Живописний Шевченко / Б. Рубчак // Світи Тараса Шевченка: Зб. статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк, 1991. – С. 65-90.
21. Сьомак Н. Тема гендерного насильства у творчості Т.Г.Шевченка. [Електронний ресурс]. Режим доступу до джерела: <http://eprints.zu.edu.ua/7072/1.pdf>.
22. Терещенко В. Проблема автора в повістях Т. Г. Шевченка : Автореф. дис... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – 18 с.
23. Франко І. «Наймичка» Т. Г. Шевченка / І. Франко // Франко І. Літературно-критичні статті. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1950. – С. 200-215.
24. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Т. Шевченко ; редкол. М. Жулинський. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 6. – 632 с.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. *Рецептивні моделі творчості Тараса Шевченка*

Захарчук Ірина. Шевченкіана Марієтти Шагінян.....	7
Крупка Мирослава. Проза Тараса Шевченка в системі критичних інтерпретацій.....	15
Кир'янчук Богдан. Герменевтичні підходи Івана Франка в дослідженні творчості Тараса Шевченка.....	21
Хомеча Наталія. «...А слава – заповідь моя»: Тарас Шевченко у рецепції письменників перших та останніх десятиліть ХХ століття.....	29

РОЗДІЛ II. *Питання поетики творів Тараса Шевченка*

Поліщук Ярослав. Іронія і пафос: останні поезії Тараса Шевченка.....	48
Тхорук Раїса. Пророча риторика Шевченкового послання «І мертвим, і живим...».....	57
Хмель Віра. Семантичний код «відьми» в однойменній поемі Шевченка.....	67
Кирильчук Олександр. «Сон» («У всякого своя доля») Тараса Шевченка у проекції постколоніального прочитання.....	73
Антипчук Надія. Пророцтво у творчості Тараса Шевченка.....	81

РОЗДІЛ III. *Довкола Тараса Шевченка: стратегії літературної традиції*

Бестюк Ірина. Міф і антиміф російсько-народної гармошки в українській літературі періоду національного відродження: від «Капитанши» (1855) Тараса Шевченка до «Гармонії» (1933) Григорія Косинки.....	87
Криловець Наталія. Образ України в творчості Тараса Шевченка та поезії шістдесятників.....	97
Іванова (Дмитрук) Ольга. Ідеї Кирило-Мефодіївського братства як основа національної ідентичності героя оповідання «Молодість Савича» Юрія Косача.....	106
Кир'янчук Ігор. Контекст духовності у творчості Тараса Шевченка та Михайла Ореста.....	111
Миронюк Інна. Світ віруючої людини в поетичній творчості Тараса Шевченка та Богдана Бойчука.....	117
Усач Наталія. Образ жінки-матері в поемі Тараса Шевченка «Марія» та однойменній повісті Уласа Самчука.....	126

РОЗДІЛ IV. *Дидактичні парадигми творчості Тараса Шевченка*

Романишина Наталія. Методика вивчення епічних літературних творів із жанровою структурою фольклорних (на прикладі переказів Олени Пчілки про Тараса Шевченка).....	132
Полюхович Любов. Аксіологічне наповнення методичної спадщини Бориса Степанишина.....	139
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	151

Наукове видання

*Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету*

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ.
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

Випуск XX

Упорядкування
та наукове редагування
*Олександр КИРИЛЬЧУК
Мирослава КРУПКА*

Комп'ютерна верстка та макет
Микола ВОЙТОВИЧ

Відповідальний за випуск
Олександр КИРИЛЬЧУК

Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету: Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. – Вип. XX / Ред. кол. О. Кирильчук та ін. – Рівне : РДГУ, 2014. – 153 с.

**ББК 83
Л 43
8**

Підписано до друку 11.03.2014 р.
Формат 60x84. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умови, друк. арк. 8,7. Наклад 300 прим. Зам. № 23.

Видавничі роботи:
кафедра української літератури
Рівненського державного гуманітарного університету
33001, м. Рівне, вул. Остафова, 37, каб. 407.

Друкарські роботи:
СПД Войтович М.А.
33001, Рівне, вул. Петра Могили, 28
тел (0362) 63-18-56
Свідоцтво про держреєстрацію:
Серія ВОО № 824666 від 17.07.2003 р.